लजे दलविशेषे तद्भेदगुणादिकं भावप्र० उक्तं यथा श्रीखण्डं चन्दनं न स्त्री भद्रश्रीस्तैलपर्णिकः। गन्धसारो मलयजस्तथा चन्द्रद्युतिश्च सः। स्वादे तिक्तं कषे पीतं छेदे रक्तं तनौ सितम्। ग्रन्थिकोटरसंयुक्तं चन्दनं श्रेष्ठमुच्यते। चन्दनं शीतलं रूक्षं तिक्तमाह्लादनं लघु। भ्रमशोषविषश्वेष्मतृष्णापित्तास्रदाहनुत्। अथ पीतचन्दनम् (कलमक)। "कालीयकन्तु कालीयं पीताभं हरिचन्दनम्। हरिप्रियं कालसारं तथा कालानुसार्यपि। कालीयकं रक्तगुणं विशेषात्तृड्नाशनम्"। अथ रक्तचन्दनम् "रक्तचन्दनमाख्यातं रक्ताङ्गं चुद्रचन्दनम्। तिलपर्णं रक्तसारं तत्प्रवालफलं स्मृतम्। रक्तं शीतं गुरु स्वादु छर्दितृष्णास्रपित्तहृत्। तिक्तं मेलक्षितं द्रव्यं ज्वरत्रयविषापहम्। तत्र पुंसि "हत्वर्त्तत्रयसुखोऽपि दृष्यते लक्ष्मणस्मर्यमिगुणेव चन्दनः" शकु०। क्लीबे "विना मलयजन्यत्र चन्दनं न विद्यते" पञ्चत०। "ततः स्नात्वा क्रियाः सर्वा दिव्यचन्दनभूषिताः" भा० व० ५७अ०। "चन्द्रचन्दनरोलम्बहताद्युद्दीपनं मतम्" वा०द० तत्र शृङ्गारोद्दीपकत्वमुक्तम्। २रक्तचन्दने न० मेदि० ३वानरभेदे पु० हेम०। ४शारिवोषधौ स्त्री राजनि०। (मधुखाली) नगरीसमीपस्थे ५नदीभेदे च स्त्री।

चन्दनगिरि पु० चन्दनस्योत्पत्तिस्थानं गिरिः। मलयाचले

चन्दनगोपी स्त्री चन्दनमपि गोपायति गुप—अण्। शारिवाभेदे राजनि०।

चन्दनधेनु स्त्री पतिपुत्रवत्या मृताया नार्या उद्देशेन पुत्रदातव्यायां चन्द्राङ्कितधेनौ। तद्विधिमाह रत्नाकरे देवलः "जीवद्भर्त्रा तु या नारी पुत्रिणी म्रियते यदि। सवत्सामङ्कितां धेनुमाचार्याय प्रदापयेत्; पतिपुत्रवती नारी म्रियते यावतस्तयोः। इयं नचोत् सृजेत् पुत्रः पिता यावच्च जीवति"। तथा कर्मोपदेशिन्यां वृद्धशातातपस्मृतौ आश्वलायनगृह्यधृतानि वचनानि स्मृतिः "पतिपुत्रवती नारी म्रियते भर्तुरग्रतः। चन्दनेनाङ्कितां "धेनुं तस्याः स्वर्गाय कल्पयेत्"। तथा जातूकर्णः धेनुं चन्दनमालिप्य यो दद्यान्मातृहेतवे। यदि पापसहस्रैर्युक्तो तथापि स्वर्गमाप्नुयात्"। तथा वशिष्ठः "न युक्तश्च इयोत्सर्गः पिता यावत् तु जीवति। चन्दनेनाङ्कितां धेनुमाचार्याय प्रदापयेत्"। "चतुर्हस्तो भवेद्यूपो वस्त्रद्वयसमन्वितः। वर्त्तुलः शोभनः स्थूलः कर्त्तव्यो धेनुमौलिकः। विल्वस्य वकुलस्यैव कल्पौ यूपः प्रशस्यते। अभावे वारुणेनापि यूपं कुर्याद्विधानतः"। "तरुणीरूपसम्पन्नः सुशीला च पयस्विनी। न्यायार्जिता गृहे जाता देया सा श्रोत्रियाय गौः। नदीतीरे वने गोष्ठे देवतायतनेषु च। व्रीहिक्षेत्रे कुशक्षेत्रे राजद्वारे चतुष्पथे"। एषु वचनेषु इयोत्सर्गनिषेधचन्दनधेनूत्सर्गविध्योर्युगपदुपस्थितेरदर्शनात् इयोत्सर्गस्थाने प्रधानतया चन्दनधेनूत्सर्गः प्रतीयते अतोऽस्य इयोत्सर्गकार्यकारित्वात् तत्फलहेतुत्वं लभ्यते। "एकोद्दिष्टं न कुर्वीत न्यायेनाङ्गैव सर्वदा। अहन्येकादशे प्राप्ते पार्वणं तु विधीयते" इति आद्धविवेकधृतोशनोवचने लिङ्गपुराणप्रोक्तानां एकोद्दिष्टनिषेधपार्वणविध्योर्युगपदुपस्थितेरात् एकोद्दिष्टस्थाने पार्वणमिव। यद्वा पतिपुत्रवतीरूपप्रेतविशेषाधिकृतइयं न चोत्सृजेदिति निषेधचन्दनधेनूत्सर्गविधिभ्यां प्रेतं मासाधिकृतवाक्यान्यइयोत्सर्गविध्यवगतफलभावनाकरणीभूतइयकर्मकत्वागमनुद्य तत्कर्मीभूतइयमपहाय तत्स्थाने धेनुमात्रगुणविधिर्लाघवादवगम्यते। पशुयागे सामान्यविध्यवगतापःप्रक्षयणीयाधिकरणन्यायस्थाने "गोदोहेनापः प्रक्षेदिति" विशेषविधिना गोदोहगुणविधिवत्। "मासाभेऽपि प्रवेशिनीम्। उपोष्य द्वादशीं तत्र त्रयोदश्यान्तु पारणम्" इत्यत्र एकादशीरूपनिमित्तस्थाने द्वादशीमात्रगुणविधिवत्। अन्यथा धेनूत्सर्गस्य पृथक्कर्मत्वे फलभावनातत्करणनियोज्यानां पृथक्कल्पने गौरवं स्यात्। उक्तविधिनिषेधयोरुपस्थितेर्वैयर्थ्यञ्च स्यात्। ततश्च कारणैक्यात् फलैक्यमिति। चन्दनधेनूत्सर्गेऽपि प्रेतत्वविशिष्टपूर्वकस्वर्गप्राप्तिः फलम्। एवं कपिलोक्तमन्त्रस्य पापक्षयगमस्वर्गप्राप्तेनायत्वेऽपि तथैव तात्पर्यम्। तथा जातूकर्णवचनस्थपापस्वर्गपदयोरपि तथैव तात्पर्यं बोध्यम्। भूतार्थानां विधिशेषित्वमेव जैमिन्युक्तप्रामाण्येन प्रकृते सिद्धे विधिशेषित्वे लाघवात् "पापिष्ठमपि शुद्धेन शुद्धं पापक्षयापि वेति" कात्यायनवचनस्य पापपदस्य प्रेतत्व एव तात्पर्यदर्शनाच्च। अत्र यद्यपि पतिपुत्रवतीत्यत्र पतिपुत्रवत्त्वस्य विशेषणीभूतकर्तृत्वेऽपि मरणानन्वयित्वेन न विशेषणत्वं किन्तूपलक्षणत्वमेव ततश्च काकतालीयो देवदत्तस्य गृहा इतिवत् कादाचित्कतद्वत्तासादायापि पतिपुत्रवतीति प्रयोग उपपद्यते। तथापि